

УДК 338.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.1>

Турецков Тарас Євгенович,

кандидат наук з державного управління,

докторант Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

ORCID ID: 0000-0003-1382-1732

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УМОВ ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУТАМИ ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ У ПЕРІОД XVI–XVII СТОЛІТЬ

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF CONDITIONS BY STATE INSTITUTIONS OF MANAGEMENT IN UKRAINE IN THE PERIOD OF XVI–XVII CENTURIES

В межах даної статті здійснено аналіз ведення українського традиційного господарства в умовах XVI–XVII століть, який, з одного боку, характеризує історичні типи у сфері регулювання владними інститутами, а з іншого – сам такий стан виробництва в сільському господарстві в цілому. Проаналізовано економічне життя того часу, сукупний вплив економічних, інституціональних і нормативних складових, котрі формували основні принципи, форми, тенденції, фактори розвитку та спаду (внутрішні, зовнішні) умов діяльності господарів. Господарювання відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного розвитку економіки і країни в цілому. Процес становлення та розвиток форм ведення господарства в українських землях пройшов декілька етапів, які змінювали економічний лад та спосіб господарювання.

Розглядаючи сутність та специфіку регулювання господарської активності на українських землях в умовах соціально – економічного становища, доцільно з'ясувати, чи мають місце в історії України розвитку тотожні умови та фактори, які засвідчують повтор певних типів суспільного та економічного розвитку. На основі цього, доцільно більш детально дослідити специфіку розгортання та формування державного адміністративного впливу, його перспективи та ймовірні наслідки, які він може мати для сучасних суспільств, які перебувають в умовах сьогодення.

Комплексне осмислення проблем умов ведення господарства зумовило необхідність постановки завдань: дослідження конкретно-історичних умов, розкриття об'єктивних закономірностей і особливостей виникнення господарського регулювання як явища в загальноісторичному процесі європейського розвитку і трансформації його в українську дійсність; вироблення нового понятійного апарату правової регламентації підприємництва.

Досліджено основні принципи (повторюваність, закономірність), форми, тенденції, фактори розвитку та спаду (внутрішні, зовнішні), критерії (депресії, стагнації) регулювання господарської діяльності того періоду.

Ключові слова: господарська діяльність, регулювання господарської діяльності, важелі впливу, господарська активність.

In the framework of this article, an analysis of the Ukrainian traditional statehood in the minds of the XVI–XVII century is presented, which, from one side, characterizes the historical types in the sphere of regulation by government institutions, and from the other side, such a camp of cultivation in the rural state as a whole. It was analyzed the economic life of that hour; the total injection of economic, institutional and normative warehouses, which formed the main principles, forms, trends, factors for the development and decline (internal, external) of the minds of the activity of the state. The government plays an important role in ensuring the effective development of the economy and the country as a whole. The process of formation and development of the forms of ruling the state in the Ukrainian lands went through a series of stages, which changed the economic mode and the way of the state.

Looking at the essence and specificity of the regulation of state activity on the Ukrainian lands in the minds of the social and economic camp, it is important to understand, what may be the place in the history of Ukraine, the development of the same mind and factor; yak On the basis of this, more in detail, to complete the specifics of the throat formation and formation of the sovereign administrative infusion, its prospects and imovirni naslidki, like wines can be a mother for modern suspilstv, like perebuvayut in the minds of today.

Comprehensive understanding of the problems of the minds of the administration of the state was mindful of the need to set a goal: to follow up concrete-historical minds, to reveal the objective regularities and peculiarities of the vindication of the state regulation as a phenomenon in the global-historical process of the European development of the development of nationality in Ukraine; development of a new conceptual apparatus of legal regulation of business.

The main principles (repetition, regularity), forms, tendencies, factors of development and decline (internal, external), criteria (depression, stagnation) of regulating the government's activities of that period have been studied.

Key words: economic activity, regulation of economic activity, levers of influence, economic activity.

Регулювання господарської діяльності розвивається у певному соціально-економічному та історичному середовищі, для його становлення та розвитку необхідні економічні, політичні, психологічні передумови. Осмислення теоретико-методологічних засад становлення, розвитку, висвітлення основних чинників, котрі формують господарське середовище є особливо важливим. Сучасна історія господаря, як підприємця бере свій початок з середніх віків. Підприємцями того часу були місіонери, купці, ремісники та інші. Розвиток капіталізму породжує прагнення до багатства, отримання необмеженого прибутку. Підприємець найчастіше сам працює на своїй фабриці, заводі, незважаючи на те, що він є власником засобів виробництва.

Річард Кантільон (1680–1734 рр.) був першим економістом і вченим, хто дослідив нове явище і ввів в обіг поняття «підприємець». Пізніше в роботах А. Смита, Д. Рікардо, Маркса К. підприємець визначається як функціонує в процесі відтворення капіталіст. Роль капіталіста полягала, на думку вчених у привласненні прибутку, створеною робочою силою. Підприємець, на думку Й. Шумпетера (1883–1950), являє собою головного суб'єкта економічного розвитку [1, с. 34].

Дослідження проблем ведення господарства є в сучасний час предметом і об'єктом дослідження багатьох фундаментальних наук. Шляхом інтеграції наук, можливо вивчити соціокультурні зв'язки і українські умови аграрного господарства в умовах українського клімату і української історії, релігії і ментальності населення. Із загальної сфери виробництва особливе місце в соціальному русі української держави займає аграрне господарства, яке має важливе соціальне, економічне, екологічне й стратегічне значення для сучасного українського суспільства.

Вважаємо, що, досліджуючи складні змінюються з плином часом суспільні процеси в історичному, філософському, соціальному аспекті необхідно розглядати досліджувані явища з урахуванням інтеграції наукових теорій, концепцій, ідей, способів і методів пізнання, використовуваних у фундаментальних науках, таких як історія, релігія, філософія, соціологія, право. Можливо, завдяки вдалої інтеграції фундаментальних наук, може відбутися докорінна ламка і перебудова раніше усталених поглядів, перегляд фундаментальних положень, законів і принципів, відкриття нових явищ, які не вкладаються у рамки колишніх поглядів. Теоретико-методологічне підґрунтя будь-якої досліджуваної проблеми будується на певних парадигмах, у зв'язку з чим, теоретико-

методологічним основу досліджень проблем правового регулювання підприємництва повинно будуватися на основі нової парадигми концепції підприємництва в Україні.

В умовах нового світового кризи, причиною якого, як стверджують автори, є криза гуманітарних концепцій, що лежать в основі формування сучасного суспільства, важливо сьогодні почати науковий процес переосмислення цінностей світової цивілізації [2, с. 9]. У цьому сенсі, закони, що регулюють господарство повинні виконувати не тільки економічну, але і соціальну функцію, спрямовану на боротьбу з бідністю, зниженням народжуваності населення, сприяння сталому розвитку регіонів.

Сучасна циклічна криза капіталізму виступила обвинувальним актом недосконалої економічної системи держави. Парадигма загальнолюдських цінностей гуманізму, добра і справедливості в сучасному світі повинні замінити жорстоку ринкову конкуренцію з «викреслюванням людей», спрагу наживи, жадібність, прагнення до вигоди, прибуткам, змітаючи на своєму шляху моральні цінності і соціальні перешкоди.

Сучасний розвиток економіки в суспільстві не можливе без встановлення розумної моделі ринкових відносин, що поєднує інтереси як капіталу, так і всіх прошарків суспільства та держави. Складність такого явища, як підприємництво в тому, що даний вид господарської людської діяльності має специфічні особливості, а ефективність цієї діяльності безпосередньо залежить від цілої системи умов і передумов, які можна позначити як матеріально-технічні, організаційно-виробничі, соціально-економічного та екологічного характеру і природно-біологічних і соціально-економічних умов виробництва. Неможливо не враховувати так само історичну та генетичну схильність українського селянина до вільної підприємницької діяльності на землі. Потрібні глибокі історичні, соціологічні, економічні та правові дослідження в області підприємництва українських селян, людей, які проживають у сільській місцевості.

Австрійський економіст і філософ, прихильник ліберальної економіки та вільного ринку, Лауреат Нобелівської премії Фрідріх Хайек вважав, що всі форми прояву людської активності, включаючи внутрішню свободу, його самовизначення та цілепокладання обумовлені морально-етичними нормами, в яких вчений вбачав основне призначення в процесі артіфікації і окультуренні «природної поведінки» людей [4, с. 326].

Про колонізацію України писав і Етінгер у статті «Участь євреїв у колонізації України.

1569–1614 рр.» Звичайно, правильніше говорити про колонізацію вже колонізованого краю, оскільки спочатку повинен був з'явитися селянин, щоб над ним став орендар і корчмар. Спочатку для захисту території будувалася фортеця, навколо якої формувалося місто. Козак відвойовував дикий степ у напівкочового мусульманина, а вже потім йому віз свій товар купець-єврей [2, с. 86].

Агропромисловий комплекс охоплював різні галузі рослинництва, тваринництва, бджільництва, рибальство. Сільське господарство являло собою сферу економіки, всередині якої створювалися первинні харчові продукти (свіжі овочі, зерно, мед, віск та ін.). Основним засобом виробництва в сільському господарстві була земля. Але на відміну від компаній, діючих в галузях добувної або переробної промисловості, селяни були задіяні не у добуванні, а в його провадженні.

Близьким сільського господарства галуззю економіки того часу було лісове господарство і рибальство. Лісове господарство було представлено у добуванні будівельного лісу і поташу, охоплювало діяльність людей по вирощуванню і утриманню лісу. Як і в сільському господарстві, основним засобом виробництва в лісовому господарстві виступала земля (лісові угіддя).

Слід констатувати, що адміністративна, комерційна і фінансова діяльність орендарів багато в чому сприяла заселення українських степів. Орендарі відігравали важливу економічну роль на території України.

Боплан, так оцінює положення селянства: «Із родючих земель вони збирають стільки зерна, що часто не знають, що з ним робити, тим паче, що не мають судноплавних рік, які впадали б у море, за винятком Борисфену, але навігація на ньому припиняється за 50 міль нижче Києва через 13 порогів. Останній з них віддалений від першого на сім великих міль, або на один день дороги, як це бачимо з карти. Саме ця причина перешкоджає їм везти збіжжя до Константинополя, а звідси і їхні лінощі; вони беруться до роботи лише тоді, коли притискає їх біда чи не мають як купити того, чого потребують» [7, с. 26]. Торговельна діяльність польських купців охоплювала територію від Балтійського моря до Кримського півострова і Стамбула.

Сільське господарство як специфічна галузь підприємництва володіє двома основними особливостями:

– сільське господарство, того часу розглядається, як виключно сировинне виробництво, постачає різні види сировини для переробних галузей промисловості;

– сільське життя обумовлена життям на землі, оскільки земля виступала і залишається умовою виробництва матеріальних благ. Однак від інших видів ремесла в сільському господарстві (як і в лісовому) фактор земельної власності часто мав вирішальне значення.

Альберто Віміна венеціанський дипломат, вражений родючістю українських земель вигукує: «Я насилу повірив би подібному явищу, якби не переконався на власні очі і не бачив би на місці таких великих і сильних зерном снопів, яких не вийшло в інших країнах при самій ретельній обробці» [3, с. 68].

Правляча країною шляхта все більше закріпощала селян і при цьому змушувала їх користуватися шинками і млинами, що належали поміщикам. Православне українське селянство почувало себе поневоленим чужими для них, католицькими панамі та їх ставлениками-іновірцями. І в цьому була найбільша небезпека для орендарів України.

Земля будучи предметом природи є основним засобом виробництва в сільському господарстві. За землю, її природні блага у всі часи точилася запекла конкуренція між різними представниками зацікавлених економічно груп. Тип земельної власності завжди відповідав своїй історичній епосі, як і організаційно – правові форми сільського господарства, що базувалися на земельній власності.

Значна частина доходів від обробки землі формувалися не на основі зусиль селян з безпосереднього виробництва продукції, а їх активність саме за умов володіння земельними ділянками. Земля, будучи основним фактором виробництва в сільському господарстві, виявлялася іноді найприбутковішою галуззю отримання доходу, приносила власникам чималий дохід.

Б. Коннор описує становище селян: «Селяни цього краю і сусідніх з ним земель перебувають у справжньому рабстві. Їх примушують чотири дні на тиждень працювати на їхніх поміщиків і понад те виконувати ще інші тяжкі повинності» [5, с. 2].

В умовах потужного релігійного протистояння, які вилилися в непримиренну ворожнечу між католицькими панамі та їх помічниками і православним підневільним українським людом. В силу своєї економічної діяльності, орендарі перетворювалися на визискувачів, а оскільки були іновірцями, здавалися найбільш пригнобленим зловісної частиною своїх поневолювачів.

Орендарі стягували податки на продаж тютюну та алкоголю. Податі були на все: на народження, на весілля, на поховання, «від грання на дудці, сопілки та інше, від всяких садових і городніх плодів, від

рибальства до відкупу Жидами церков Божих, а також всяких питних статей; пороговщини від кожного волового рогу; від рога коров'ячого – десята частка» [6, с. 301]. Навіть роботу православних церков контролювали орендарі.

Площа оброблюваної землі в той час відіграло вирішальну роль. Оскільки ніяких технологій не існувало, орендований розмір фермерського господарства (площа землі сільськогосподарського призначення) мало вирішальний вплив на рентабельність селянської праці, яку контролювали орендарі. На мінімальних площах селянам було складно прогодувати себе і сім'ю, а ручна праця вимагав компенсації енергії, якісної калорійної їжі, більше того певних навичок і вмінь. Боплан описує вміння місцевих селян: «...серед цих козаків взагалі трапляються знавці усіх ремесел, необхідних людині: теслі для будівництва жител і човнів, стельмахи, ковалі, зброярі, кожум'яки, римарі, шевці, бондарі, кравці та інші. Вони дуже добре виготовляють селітру, якої вельми багато на цих землях, і роблять з неї чудовий гарматний порох. Їхні жінки прядуть льон і вовну, роблять з них полотно і тканини для щоденного вжитку. Всі вони добре вмють обробляти землю, сіяти, жати, випікати хліб, готувати всілякі м'ясні страви, варити пиво, хмільний мед, брагу, оковиту тощо...

А взагалі, слід зазнати, що всі вони розуміються на багатьох ремеслах, хоча одні вправніші в якомусь фаху, ніж інші; трапляються і такі, що мають більш обширні знання, ніж загал. Одне слово, усі вони досить кмітливі, але саме в тих справах, які вважають для себе корисними й необхідними, головним чином, що пов'язане з їхнім селянським життям, що пов'язане з їхнім селянським життям» [7, с. 25].

Але однієї одній площею землі не обумовлювалося становище господарів. В даній ситуації грали багато змінні – родючість, інфраструктура, доступність робочої сили і ринків збуту. Все дуже індивідуально.

Не менш важливим напрямком була не товарна ділова активність – надання виробничих послуг. Для виробництва товару необхідно здійснити не тільки виробництво але й обробку, забезпечити виробничі умови для його створення. Готовий товар потрібно було обмолотити, вичинити, обробляти, зберігати в спеціальному приміщенні перед його реалізацією. Тому господар не міг обмежити себе сферою безпосереднього виробництва товару, він також поширювався в подальшому на орендовані потужності.

Сфера послуг надзвичайно важливо визначала становище сільського господарства і заготівля

сировини. Дані послуги не створювали нового товару, але істотно змінювали якості вже виробленого і просування до споживача. Це були як виробничі послуги так і не матеріальні: комерційні, фінансові, інформаційні.

Вирішальним факторів розподілу земельної власності було нерозривно пов'язано з вирішенням питання політичної влади. Кожен власник виступав виразником тих чи інших підприємницьких здібностей і мотивів правлячих кіл.

Політична воля – найважливіша складова не економічного середовища господарської діяльності людей. Орендарі були зацікавлені у проведенні певної політики, активно впливали на поведінку окремих політичних діячів польських магнатів і шляхти. Орендарі були поставлені в залежність від політичної орієнтації, будучи продовженням політики у сфері економічного життя.

Пристаючи до активної економічної діяльності вкладаючи кошти, господар бажав заручитися від політичного впливу певних адміністративних гарантій. Утримання адміністративної влади часто було елементом ділової активності господарів.

Благополуччя підприємців безпосередньо пов'язано з наявністю у одних орендарів адміністративних можливостей і відсутністю їх у селян. Орендарі, корчмарі, лихварі отримавши доступ до верхньої частини ешелонів влади, ставали володарями, так званого адміністративного ресурсу, який ставав по суті потенціалом у конкуренції над місцевим населенням.

Польський пан, захопивши владу прагнув створити умови, що сприяють діяльності превалуючої групи представників ділового товариства, а саме:

- у пропаганді певних економічних програм;
- у прийнятті законодавчих та розпорядчих документів, вигідні певним суб'єктам економічних відносин.

У трактаті «Дискурс про нинішній козацької або хлопської війні», який побачив світ 20.08.1651 є дані про причини війни 1648 року «повинні визнати і те, що велику ненависть зміцнювали й ширили великі податі, зайві побори і роботи, часті поволовщизни, оренди, монополії, рогове, копитні, вагові і тому подібні обтяження, які придумували панове урядники, орендарі, суддівські гачки, економі бажали збільшити доходи своїх панів і тим самим заслужити їх милості і розташування. Це доводить зараз з усією очевидністю, що хлопи вбивали... власних панів..., помстившись їм за кривди, попрання гідності і образи, які терпіли від них і від їх урядників... Запитаємо у самих козаків, що спонукало їх на цю свавільну

сміливість, відчайдушність і сказ? Думаю, що все складе великий реєстр кривд, несправедливих податків і образ, які терпіли від своїх панів комісарів та інших вельможних державців».

Причини неможливості і не розвитку природним шляхом господарства на території України кроються не в неумінні освоїти якогось виду діяльності селянами обробки ґрунту, не економічними процесами що відбуваються в Європейських державах, а саме політичної волі, правлячих кіл. Селяни та місцеві жителі не змогли заручитися підтримкою адміністративного ресурсу, а навпаки позбавлялися будь-якої підтримки з боку влади. Україна була ареною міжнародних зіткнень Русі, Литви, Польщі, Туреччини та Криму. Отримуючи владу над територією всі правлячі сторони розраховували не на її економічного розвитку, а на збагачення за рахунок ресурсів.

Вольтер писав, що «Україна завжди прагнула до свободи, але так як вона була оточена Московією, володіннями султана і Польщею, то їй довелося шукати покровителя, а отже і государя, в одній з цих держав. Спершу вона віддалася під заступництво Польщі, яка ввела великі сорому...» [8, с. 404].

Сучасний світ переживає майже всі ті проблеми планетарного масштабу, які були актуальними для людства протягом усього періоду його історичного розвитку, зокрема такі з них, як:

- приріст народонаселення планети;
- недостатність природо-, енергоресурсів;
- нерівномірність економічного розвитку регіонів планети;
- деградація довкілля через неадекватні дії людини;
- дегуманізація культури [9, с. 116].

Особливо характерним ракурсом історичного розвитку регулювання господарської діяльності суспільств є те, що вона не обов'язково здійснюється в умовах позитивних зрушень, які начебто мають гарантуватись процесам економічного розвитку, а й занепаду та інших кризових явищ в суспільстві, які увиразнюють необхідність переходу владного регулювання у якісно новий стан. Саме тенденції криз (відсутність соціально-економічного потенціалу розвитку в існуючих умовах) та занепаду є основними критеріями, які обумовлюють необхідність впровадження нового типу регулювання.

Наведені вище обставини є одним із свідчень повтору тенденцій суспільного розвитку в історії регулювання підприємництва та соціально-економічних умов. Майже всі тенденції сучасного стану регулювання господарства мають закономірності свого виникнення та розгортання, а відповідно до цього їх слід прогнозувати, визначивши передумови та фактори, які їм передують.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. : Прогресс, 1982.
2. Эттингер Ш. Участие евреев в колонизации Украины 1569–1648 гг. Иерусалим, 1993.
3. Молчановський Н. Донесення венеціанця Альберто Віміні о казаках та Богдані Хмельницьком. КС, 1900.
4. Гаєк Ф. А. Конституція свободи Львів : Літопис, 2002.
5. Connor B. The History of Poland in several letters to Person of Quality. London, 1698.
6. Величко С. Літопис подій у південно-західній Росії в XVII столітті. Київ, 1864.
7. Боплан Г. Опис України. Львів : Каменярь, 1990.
8. Вольтер. Зібрання творів. У 3 томах. М., 1998. Т. 2.
9. Войтович Р. Спіралевидний розвиток перехідних суспільств в умовах глобалізації. Влада та управління. Збірник наукових праць. Вип. 3. Чернівці : Букрек, 2014. 300 с.